

4. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр./ О. М. Мовчан. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 312 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп. 20, спр. 2054, арк. 5–27.
6. Там само, арк. 21.
7. Державний архів Донецької області (Держархів Донецької обл.), ф. 1, оп. 1, спр. 2342, арк. 91.
8. Там само, арк. 107.
9. Там само, ф. 8, оп.1, спр. 157, арк. 131.
10. Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 611, арк. 90.
11. Там само, спр. 2342, арк. 254.
12. Там само, ф. 8, оп. 1, спр. 32, арк. 78.
13. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. —1924. — № 42. — С. 791–792.
14. Там само. — С. 792.
15. Держархів Донецької обл., ф.Р. 1146, оп. 2, спр. 303, арк. 266–267.
16. Там само, ф.Р. 2, оп. 1, спр. 408, арк. 15 зв. —16.
17. Балтусевич И. Жилищное строительство в Донбассе/ И. Балтусевич // Донецкий профессионалист. — 1924. — № 1. — С. 7.
18. Донецкий профессионалист. — 1924. — № 3. — С. 11.
19. Там само. — 1925. — № 7. — С. 14.
20. Вестник Донугля. — 1927. — № 12. — С. 16.
21. Бюллетень Сталинского окружного совета профессиональных союзов. — 1928. — № 10. — С. 6–7.
22. Профилактическая хроника Сталинского округа. — 1925. — № 2. — С. 29–30.
23. Див.: Кузенко І. О. (Дмитрик І. О.) Житлова кооперація Донбасу як один із засобів поліпшення житлової кризи в період НЕПу // Історичні і політологічні дослідження. —2010. — № 12 (43–44). — С. 126–130.
24. Підраховано автором за матеріалами: Местецкий Я. Жилищное хозяйство Украины / Я. Местецкий, Б. Сигал, Г. Георгиевский. — Харьков: Гос. из-во Украины, 1929. — С.107.
25. Держархів Луганської обл., ф.П. 34, оп.1, спр. 718, арк. 13.

Надійшла до редакції 11.11.2014 р.

ББК 74.24:63.3 (4 Укр.)

**НАВЧАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНА БАЗА ШКІЛ КИЄВА
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х–ПОЧАТОК 50-Х РР. ХХ СТ.)**

О. О. Горбатюк

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано хід відбудовчих процесів загальноосвітньої школи Києва повоєнного періоду, висвітлюється навчально-матеріальна база школи м. Києва другої половини 1940-х–початку 1950-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: загальноосвітня школа, навчально-матеріальна база, відбудова, повоєнний період.

Дослідники все більше уваги приділяють розгляду проблем повсякденності, стосункам тогочасної влади і особистості (соціальної групи), побутовим потребам людей, оскільки без цього неможливо відтворити цілісну картину історичного розвитку країни. У статті проаналізовано навчально-матеріальну базу шкіл Києва в повоєнний час: наявність меблів (парт, стільців, столів, дощок), забезпеченість учнів навчальним приладдям (зошитами, чорнильницями, циркулями та інше), що в повоєнний період було вкрай актуальним у роботі шкіл і діяльності вчителів.

Аналізуючи стан наукового опрацювання даної проблеми, слід зауважити, що вагомий внесок у наукову розробку питань народної освіти зробили О. В. Замлинська [1], Л. В. Ковпак [2], Н. Г. Красножон [3] та інші. Дослідники характеризували методи підготовки вчительських кадрів (створення учительських інститутів та системи підвищення кваліфікації), акцентували увагу на впливі радянської влади до різних категорій учительства. Автори у своїх роботах розкривали репресивні заходи тогочасної верхівки влади до учительства і стосовно інтелігенції взагалі.

Мета даної статті полягає у висвітленні стану навчально-матеріальної бази загальноосвітньої школи Києва в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр.

Основу даної статті склали, насамперед, матеріали Державного архіву м. Києва, а також документи з Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади України, які висвітлюють політику влади у сфері освіти, діяльність партійних і комсомольських організацій, напрямки роботи з учителями тощо.

Протягом 1941–1944 рр. воєнні дії Другої світової війни двічі прокотилися територією України. І Київ не став винятком. Було зруйновано 940 будівель державних і громадських установ загальною площею понад 1 млн. кв. м., 1742 комунальних будинки житловою площею понад 1 млн. кв. м., 3600 приватних будинків загальною площею до півмільйона кв. м.; знищено всі мости через Дніпро, виведено з ладу водогін, каналізацію, транспортне господарство [4]. До німецької окупації в Києві налічувалося 180 шкіл [5]. Під час окупації школи, середні та вищі навчальні заклади були зачинені, а будівлі шкіл використовувалися окупантами в якості казарм для солдатів, під адміністративні будинки, як склади для боєприпасів, зберігання обладнання та інше. Це, а це означало, що вся навчально-матеріальна база піддавалась систематичному руйнуванню та знищенню (навчальне приладдя викидалося на вулицю, вироби з дерева, географічні карти, плакати, таблиці використовувались як паливо).

Відбудова Києва розпочалася відразу ж після його визволення. Пріоритет у цій справі відводився найшвидшій відбудові промислових підприємств міста. Як і до війни, наука, культура та освіта фінансувалися за залишковим принципом.

Після звільнення міста шкільні приміщення, якщо не були зруйновані, то перебували у занедбаному стані: вікна без шибок, попалені та поламані меблі, шкільне приладдя тощо. Після звільнення Києва із 180 шкіл у 1943–1944 навчальному році змогли розпочати навчання лише 66 [5, 6]. З них 19 середніх (із 101), 39 неповних середніх (з 54) і 8 початкових (з 25), в яких навчалися 33835 учнів, та й ті не відповідали вимогам до навчальних закладів такого типу [7]. І хоча навчальний рік розпочався, заняття проводилися значною мірою у непристосованих приміщеннях. Частина шкіл була у напівзруйнованому стані, значну кількість освітніх закладів займали інші установи (військові шпиталі, адміністративні організації і т. д.) чи використовувалися як житловий фонд, в якому проживали мешканці міста. Зокрема, в приміщенні школи № 87 Молотовського району в другу зміну працював Статистичний

технікум, у школі № 147 Подільського району 12 кімнат займали курси бухгалтерів, а в школі № 73 Подільського району мешканцями було зайнято 5 кімнат і такі приклади в Києві були непоодинокі [8]. Аналіз архівних документів свідчить, що на момент звільнення в Києві було повністю зруйновано 30 шкіл, які не підлягали ремонту [9].

Не зважаючи на те, що шкільний фонд за роки окупації зазнав колосальних втрат, уже 1 грудня 1943 р. київські школи розпочали навчання. Цього вдалося добитись за рахунок готовності жителів Києва працювати на відбудові рідного міста після основної роботи. Ентузіазм киян, їхні надії на краще життя після закінчення війни, широко експлуатувалися владою в процесі відбудови. Можна стверджувати, що брак коштів, кваліфікованої робочої сили, матеріального забезпечення зазвичай компенсувався радянською владою ентузіазмом мас, апеляцією до громадянської свідомості народу. Не був винятком і повоєнний період. Хоча тут варто зазначити, що в даному випадку інтереси владних структур співпали з інтересами населення, яке хотіло якомога швидше забути лихоліття війни, відбудувавши своє рідне місто.

В ремонті й відбудові шкіл активно допомагали шефські організації. Аналізуючи звіти про роботу шкіл Києва за 1945–1946 н. р., можна стверджувати, що за цей час 82 шкільних приміщення було капітально відремонтовано, перероблено печі, відремонтовано центральну опалювальну систему, полагоджено дах, проведено побілку, виконано штукатурні роботи, а в школах №№ 86 і 58, Залізничного району було пофарбовано вікна, двері і навіть підлогу [10]. Варто зазначити, що при виконанні ремонтних робіт шефські організації не тільки надавали допомогу фахівцями але, що було дуже важливо, і власними будівельними матеріалами, яких катастрофічно не вистачало. Так, наприклад, будівельна організація Хрещатикбуд капітально відремонтувала власними будівельними матеріалами та робочою силою підшефну школу №86 в Радянському районі м. Києва. Всі ці заходи дозволили вже в 1948–1949 н. р. 104 школам мати власні шкільні приміщення. Але школи №№ 79, 82, 97, 106, 43, 80, 88 та інші (всього 18), не мали своїх приміщень і вимушені були працювати в приміщеннях інших шкіл в другу або навіть третю зміни [11].

Нестача меблів, особливо парт, у повоєнний період була катастрофічною. Учні в більшості шкіл у класах сиділи втрьох за партою. Як показує таблиця 1, у 1946–1947 н. р. школи Києва мали в наявності тільки 14739 парт замість необхідних 27739 і 2300 лабораторних столів замість 2960 [12]. Варто відзначити, що ще в 1948–1949 навчальному році проблема забезпеченості київських шкіл навчально-матеріальним приладдям залишалася актуальною.

Таблиця 1

Забезпеченість шкіл Києва меблями в 1946-1947 н. р. [13]

Шкільні меблі	Наявність	Потреба
Парт	26609	4000
Класні столи	3208	320
Класні дошки	1878	600
Стільці	5259	6000
Вішалки	1379	300
Лабораторні шафи	536	300
Бібліотечні шафи	759	200
Лабораторні столи	618	530

Критичною ситуація із забезпеченням шкіл партами в Молотовському районі Києва залишалася ще в 1951–1952 н. р. У школах району не вистачало 700 парт, 150 столів, 1200 стільців, 25 шаф, 100 класних дощок [14]. Причинами такого становища з

навчально-матеріального забезпечення були: недостатнє фінансування, відсутність дієвого контролю за фінансовою діяльністю як міських і районних відділів народної освіти, так і безпосередньо шкіл, відсутність досвідчених і кваліфікованих кадрів, незадовільна робота підприємств, які займалися виготовленням обладнання для шкіл. Так, наприклад, організація Укрліспромрада, яка займалася виготовленням обладнання для шкіл Києва, за 7 місяців 1951–1952 н. р. виконала замовлення лише на 10 % плану [15].

Отже, загальноосвітнім школам Києва в повоєнний період не вистачало меблів (парт, стільців, вчительських столів тощо). З боку органів державної влади, міського відділу народної освіти не було відповідного контролю за вирішенням цього питання. Ряд державних організацій не виконували план з виготовлення шкільних меблів, що ще більш поглиблювало проблему забезпечення меблями навчальних закладів.

Існувала ще одна проблема, яка не дозволяла в повній мірі розгорнути навчальний процес – забезпечення учнів приладдям: зошитами, олівцями, ручками, чорнильницями. А це в свою чергу ускладнювало процес відновлення повноцінного навчального процесу в школах. Через нестачу зошитів школярі вимушені були писати на старих газетах і шпалерах. Якщо в 1943–1944 н. р. в школах Києва навчалися 33835 учнів, то в наступному кількість учнів збільшилась на 17460 осіб і склала 51295 [16]. Для такої кількості учнів було отримано понад 250 тис. одиниць шкільного приладдя.

Таблиця 2

Забезпеченість шкільним приладдям шкіл Києва у 1944-1945 н.р. [17]

Назва шкільного приладдя	Кількість, тис. штук	Розрахунок на учнів
Пера	200	3 на учня
Ручки	24	1 ручка на 3 учнів
Циркулі	4,48	1 циркуль на 15 учнів
Пенали	2,4	1 пенал на 30 учнів
Чорнильниці	25	1 чорнильниця на 3 учня

Як показує таблиця 2, даної кількості не вистачало навіть для мінімального забезпечення. Все це вимагало від керівників міського та районних відділів народної освіти здійснення заходів для забезпечення кожного учня навчально-матеріальним приладдям. Але тут спостерігається ще одна причина неефективності роботи органів, від яких залежало забезпечення шкіл переліченим приладдям. Так, при вивченні архівних матеріалів було виявлено порушення Книгокультторгом вимог розподілу зошитів між школами. В одну школу видавались зошити всі в косу лінію, в іншу – всі в клітинку [18]. Такі випадки були непоодинокими. Недоліком у постачанні учнів зошитами було й те, що зошити поступали в школу нерівномірно. В другій і на початку третьої чверті майже не було надходження зошитів, у четвертій теж довгий час вони не надходили. Не завжди зошити відповідали стандартним вимогам. Так, у дві лінії для 2 і 3 класу, та в клітинку було зошитів мало, замість зошитів в одну лінійку надходили в косу. Остання партія зошитів у четвертій чверті 1948–1949 н. р. в школи надійшли зошити з папером дуже низької якості (папір пропускав чорнила) [19].

Нестача підручників була ще однією серйозною проблемою, яка стала на заваді налагодження нормального навчального процесу. Київський міський відділ народної освіти у 1944–1945 н. р. виділив кошти на придбання підручників, а саме: 30 тис крб. на кожну середню школу і 20 тис крб. на кожну неповну середню школу [20]. Але цього було недостатньо і часто кошти використовувались не за призначенням. Вартість

одного підручника коливалася в межах 6080 крб. Для учнів середньої школи кількість підручників забезпечувалось лише на 25 %, а для семирічної – на 19 % відповідно.

Видавництво «Радянська школа» та Управління у справах поліграфії та видавництва при РНК УРСР не забезпечили вчасного виконання постанов РНК УРСР і ЦК КП(б) У від 7 березня і 24 травня 1945 року «Про видання підручників для початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР на 1945–1946 навчальний рік», внаслідок чого школи Києва отримали підручники із запізненнями, а частина шкіл зовсім їх не одержали [21]. Згідно річного звіту про роботу шкіл Київського Облвно окремі райони Києва були недостатньо забезпечені навчальною літературою, а саме: з іноземної мови для 5-их класів, арифметики та мов для 24 класів, української літератури для 810 класів тощо [22].

Отже, аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що з моменту звільнення і до початку 1950-х рр. у Києві відбувався процес відродження системи шкільної освіти, але хід відбудовчих процесів освітніх закладів міста йшов повільними темпами. Через брак фінансування та наявності ресурсів навчально-матеріальна база загальноосвітніх шкіл післявоєнного періоду була недостатньою. Все це призводило до дво- і тримінності у роботі багатьох шкіл, що негативно відбивалося на якості навчання і суттєво ускладнювало діяльність освітян.

Перспективи вивчення теми пов'язані із залученням нових архівних документів та усних свідчень очевидців процесів у шкільній освіті в повоєнному Києві.

РЕЗЮМЕ

В статті дана характеристика восстановительных процессов общеобразовательной школы Киева второй половины 1940-х – начала 1950-х гг. Отмечено, что до оккупации в Киеве насчитывалось 180 школ, а после освобождения, в 1943–1944 учебном году смогли возобновить обучение только 66. В ходе исследования проанализированы ряд документов, а именно: отчеты районных и городских отделов народного образования Киева, приказы, распоряжения и директивные указания руководителей органов советской власти. Благодаря этим архивным документам, охарактеризована учебно-материальная база школ второй половины 1940-х – начале 1950-х гг., которая находилась в запущенном состоянии и нуждалась в увеличении финансирования, решительных действиях со стороны руководящих органов народного образования и непосредственно директоров общеобразовательных учебных заведений.

На основе анализа архивных материалов показано, что школьные помещения находились в состоянии разрухи, ведь во время военных действий их использовали не по назначению, а материальная база школ была существенно подорвана: парты, стулья, столы, учебные принадлежности нередко использовались в качестве топлива.

Рассмотрение отчетов Киевского городского отдела образования за 1945–1951 гг. показывает, что учебно-материальная база школ не улучшилась, парты для школы не изготавливались, тем самым заставляя учеников сидеть втроем, учебные принадлежности были ограниченным и по количественному признаку недостаточным. Все эти недостатки усложняли работу учителей Киева второй половины 1940-х – начале 1950-х гг.

Ключевые слова: общеобразовательная школа, учебно-материальная база, восстановление, послевоенный период.

SUMMARY

This article presents the characteristics of the recovery processes of comprehensive school in Kyiv in the second half of the 1940th – early 1950th. It was noted that before the Nazi occupation in Kyiv were 180 schools, and after the liberation of Kyiv in the 1943–1944 school year started teaching only 66 schools. In the study analyzed a number of documents, namely: the reports of district and city departments of public education of Kyiv, orders and

directives of the heads of the Soviet regime. Thanks to these archives, covered training facilities of schools of the second half of the 1940th – early 1950th which were in disrepair and in need of more funding, decisive action by the governing bodies of public education directly and directors of comprehensive schools.

Based on the analysis of archival materials it is significant that schools facilities were in disrepair, because during the war they were used for other purposes and the material base of schools were destroyed: desks, chairs, tables, school supplies were used as fuel.

Considering the reports of the Kiev City Department of Education from 1945 to 1951 it should be noted that the training facilities of schools in Kyiv had not improved, desks for the school were not made, thereby forcing students to sit three together. School supplies were limited and insufficient. All these disadvantages complicated the work of teachers in Kyiv in the second half of the 1940th – early 1950th.

Key words: comprehensive school, educational and material base, reconstruction, post-war period.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Замлинська О. В. Культурне життя в Україні у 1943–1953 рр.: дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Замлинська. – К., 1995.
2. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л. В. Ковпак. – К., 2003.
3. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 1943–1953 рр.: дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. Г. Красножон. – Переяслав-Хмельницький, 2002.
4. Історія Києва ХХ ст. Путівник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samrador.hall.org.ua/VY_TIME/1941-1945_index.htm
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 73. – Од. зб. 78. – Арк. 4–5.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, од. зб. 23, арк. 1.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 198, арк. 7.
8. Держархів м. Києва, ф. 4, оп. 1, од. зб. 1010, арк. 8.
9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, од. зб. 78, арк. 15.
10. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 665, арк. 12.
11. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 722, арк. 13.
12. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 691, арк. 9.
13. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 722, арк. 14.
14. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 844, арк. 18.
15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, од. зб. 630, арк. 167.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 198, арк. 7.
17. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 665, арк. 16.
18. Держархів м. Києва, ф. Р-4, оп. 1, од. зб. 665, арк. 15.
19. Держархів м. Києва, ф. Р-27, оп. 1, од. зб. 24, арк. 15.
20. Держархів м. Києва, ф. Р-33, оп. 2, од. зб. 2, арк. 38.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 127, арк. 7.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, од. зб. 186, арк. 12.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.